

UOT 37.01.

Rəbiyə Əli qızı Qəniyeva
fəlsəfə doktoru proqramı üzrə doktorant
Gəncə Dövlət Universiteti

43

İNGİLİS DİLİNDƏN TƏLİM XARAKTERLİ SİNİFDƏNXARİC TƏDBİRLƏRDƏ X-XI SİNİF ŞAĞİRDƏRİNİN İDRAK FƏALLIĞININ İNKİŞAF ETTİRİLMƏSİ

Рабия Али гызы Ганиева
докторант по программе доктора философии
Гянджевский Государственный Университет

РАЗВИТИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ УЧАЩИХСЯ 10-11 КЛАССОВ ПО АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ НА ВНЕКЛАССНЫХ МЕРОПРИЯТИЯХ УЧЕБНОГО ХАРАКТЕРА

Rəbiyə Ali Qəniyeva
doctorial student in the program of a Ph.D
Ganja State University

DEVELOPMENT OF COGNITIVE ACTIVITY OF PUPILS OF 10-11 CLASSES IN THE ENGLISH LANGUAGE AT EXTRA CLASS EVENTS OF EDUCATIONAL NATURE

Xülasə. Şagirdlərdə ingilis dilinin öyrənilməsinə motivasiya və idrak marağı yaratmaq onların idrak fəallığına nail olaraq, təlim prosesini yaxşılaşdırmaq mümkündür. İngilis dilindən sinifdənxaric tədbirlər zamanı məktəbliləri təza materiallarla daha az yükləmək lazımdır. Əvəzində təlim prosesində onların əldə etdikləri bilik və bacarıqlardan imkan daxilində çox faydalanmaq məsləhətdir. İngilis dili üzrə sinifdənxaric iş formalarının və müvazilən seçimi çox mühüm məsələdir. Qazanılacaq uğurlar bundan çox asildir. Təlim xarakterli sinifdənxaric tədbirlərin təşkil zamanı ingilis dili müəllimi xeyrixah psixoloji mühitin yararmasına nail olmalıdır.

Maqalədə ingilis dilindən təlim xarakterli sinifdənxaric tədbirlərdə X-XI sinif şagirdlərini idrak fəallığını inkışaf etdirilməsi məsələlərinə münasibət bildirilir.

Açar sözlər: sinifdənxaric iş, ingilis dili, idrak fəallığı, yuxarı sinif şagirdləri, şagirdlərin idrak fəallığı, idrak fəallığının inkışaf etdirilməsi

Резюме. Достигнув познавательной активности путем создания мотивации и познавательного интереса учащихся к изучению английского языка возможно улучшение учебного процесса. Во время проведения внеклассных мероприятий по английскому языку учащихся желательно меньше загружать новыми материалами. Вместо этого надо дать им возможность применить те знания и умения, которые они обрели в процессе обучения. Возможными задачами также являются выбор тем и форм работ внеклассных мероприятий по английскому языку, так как от этого зависит их успех. При организации внеклассных мероприятий учебного характера учитель английского языка должен добиться благоприятной психологической среды.

В статье выражено отношение к вопросам развития познавательной активности учащихся 10-11 классов по английскому языку на внеклассных мероприятиях учебного характера.

Ключевые слова: внеклассная работа, английский язык, познавательная активность, старшеклассников, познавательная активность учащихся, развитие познавательной активности

Summary. Having achieved cognitive activity by creating students' motivation and cognitive interest in learning English, it is possible to improve the learning process. During the behavior of extracurricular activities in the English language of students, it is desirable to load less with new materials. Together, this

should give them the opportunity to apply the knowledge and skills that they have acquired in the learning process. Possible tasks are also the choice of topics and the form of work of extracurricular activities in the English language, since their success depends on it. When organizing extracurricular activities of an educational nature, an English teacher should achieve a favorable psychological environment.

Keywords: extracurricular activities, English, cognitive activity, high school students, cognitive activity of students, the development of cognitive activity

Yeni pedaqoqi təfəkkür şəraitində təlimin metodikasında humanist yanaşma üstünlük təşkil edir. Pedaqoqi prosesin mərkəzində həmişə olduğu kimi hazırda da məktəbli, o cümlədən X-XI sinif şagirdi şagird dayanır. Fəaliyyət şəxsiyyətin aqlı, mənəvi-ruhi və fiziki təşəkkülündə mühüm rol malikdir. Tədqiqatlardan görünür ki, təlim prosesi təhsilçilərin idrak fəallıqlarının smarətli təşkil şəraitində təkmilləşir, məqsədə nail olunur.

Təlim fəaliyyəti ilə sıx əlaqədə sinifdənxaric iş humanist tərbiyənin, həyata keçirilməsi, idrak fəallığının inkışaf etdirilməsi xarici dilə, ingilis dilinə yiyələnməni, ünsiyyət vasitəsinə, təmin etməklə milli mədəniyyətin mühüm elementi kimi təhsilçilərə dünya görüşünün formalaşdırılması üçün geniş imkanlar açır. Sinifdənxaric iş ingilis dili müəlliminin qarşısında dayanan bir sıra təlim xarakterli vəziyyətlərin yerinə yetirilməsinin mühüm vasitəsidir. Həmin vəziyyətlərə daxildir: ingilis dilinin öyrənilməsi motivasiyasının yüksəldilməsi, təlim bacarıqlarının və vərdişlərinin fəallaşdırılması, ingilis dili ölkələrin mədəniyyətinə dair məktəblilərin, o cümlədən yuxarı sinif şagirdlərinin biliklərinin baza soviyyəsinin genişləndirilməsi, onların yazılı və sifahi nitqinin və nəhayət, təhsilçilərinin müstəqilliklərinin, idrak fəallıqlarının və təşəbbüskarlıqlarının inkışaf etdirilməsi və s. Xarici dillər, o cümlədən ingilis dili bizim dünyagörüşümüzü genişləndirir, idrakın, dərketmənin mənbələrinin diapazonunu artırır, digər ölkələrlə dostluq əlaqələrinin möhkəmlənməsinə şərait yaradır.

Sinifdənxaric iş əməkdaşlıq və birgə yaradıcı atmosferi olmaq etibarilə dərslər sisteminin təbii davamı olduğu təqdirdə ünsiyyətə imkan verən həqiqi pedaqoqi mühit yaradır.

Deyinlər "dil ünsiyyət vasitəsidir". Həmin sözlərdə dərin həqiqət vardır. Dil bəşəriyyətin ünsiyyətinin çox mühüm formasıdır. Dil insan fəaliyyətinin bütün formalarını, insan həyatının bütün sahələrinə aid olan məsələləri əhatə edir. Xarici dili, o cümlədən ingilis dilini bilməklə müxtəlif müvazilərə söhbətlər aparmaq, xarici

dildə olan nitqi anlamaq, mətni başa düşmək olur.

Dərindən sonra hər hansı tədbirin hazırlanması zamanı şagirdlərlə daha yaxından ünsiyyətin yaranması lazım bilinir. Bu ünsiyyət tərbiyəvi xarakterli olur.

İngilis dili üzrə sinifdənxaric iş təhsilçiləri, inkışafetdirici və tərbiyələndirici funksiyalara malikdir.

İdrak proseslərinə daxildir: qavrayış, duyğu, diqqət, təsəvvür, yaddaş, təfəkkür, taxayyıl və s. Bunlar hər bir şəxsin fəaliyyətinin tərkib hissələridir və bir-biri ilə qırılmaz təllərə bağlıdır.

Şəxsiyyətin fəallığı probleminin işlənilməsi zamanı idrak nəzəriyyəsi əsas götürülür. İnsan dünyanı dərk edərkən, sadəcə ətraf gerçəkliyi uydurulaşır, lakin dünyaya fəal təsir göstərir, başqa sözlə özünün aktiv fəaliyyəti prosesində ətraf aləmi dərk edir. Şəxsiyyətin ümumi qabiliyyətlərindən söz düşəndə onun inkışafı və idrak proseslərinin soviyyəvi xüsusiyyətləri diqqət mərkəzinə gəlir. Bu proseslər nə qədər çox inkışaf etsə, insan bir o qədər çox və böyük imkanlara malik olur. İdrak prosesləri fəaliyyət prosesində inkışaf edir və özü fəaliyyətin xüsusi növü kimi çıxış edir.

İdrak (dərk etmə) insan fəaliyyətinin ən mürəkkəb növlərindəndir. Aktiv fəaliyyət zamanı insan obyektivi aləmin əşya və hadisələri, prosesləri haqqında daha çox duyğulara, qavrayışa və təsəvvürlərə yiyələnir. Yalnız aktiv fəaliyyət insanı öyrənilən əşyalara, hadisələrə və proseslərə məhiyyətinə dərindən nüfuz etmək, onların inkışafının qanunauyğunluqlarını aşkar etmək, öyrənmək, öz təlabatlarına uyğun şəkildə ətraf aləmi gerçəkliyi dəyişdirmək üçün bu qanunauyğunluqlardan istifadə etmək üçün imkan yaradır.

Filosoflar "idrak fəallığı" anlayışına fərqli yanaşırlar. Onlar "fəallığa" fəaliyyətin keyfiyyət soviyyəsi, ölçüsü, təzahür dərəcəsi (soviyyəsi) kimi yanaşırlar. Gerçəkliyə münasibət baxımından fəaliyyət fəaliyyət aktiv formadır. Ona görə

da idrak fəallığını fəallaşdıraraq, şəxsiyyətinə də idrak fəallığını fəallaşdırmaq mümkündür.

Pedaqoji ədəbiyyatda da idrak fəallığın mahiyyətinə fərqli yanaşmalar mövcuddur. Pedaqogika lüğəti idrak fəallığını şəxsiyyətin bəliklərlə yiyələnmə prosesində təlimə, aqli gərginliyə cəhdi, iradi səylərin təzahürünün fəal vəziyyəti kimi müəyyənləşdirir.

Idrak fəallığına K.D. Uşinski də münasibət bildirmişdir. Böyük pedaqoqa görə, idrak fəallığı müəllim tərəfindən təhsilənlərin aqli fəaliyyətlərinin təşkilini prədetməi olub, biliklərin əldə olunmasına və möhkəm dünyagörüşünə şəüurlu tələbatın formalaşmasına istiqamətlənir.

Məhz təlim prosesi ilə, ingilis dili dərslərində nəzərdən keçirilən program materialları ilə sıx şəkildə əlaqədar olan sinifdaxaric işi öyrənilmənin fənnin əhəmiyyətli imkanlarını müəyyənləşdirir və belə qənaətə gələ bilər ki, həmin fənni, bu dili məktəb və müəllim üçün deyil, özü üçün öyrənir. Öyrənir ki, gələcək fəaliyyətində ondan faydalanır. Hər bir müəllim, o cümlədən ingilis dili müəllimi istəyir ki, onun dərş dediği şagird yaxşı oxusun, təlim prosesində fəal olsun, program materialını mənimsəsin, idrak fəallığına yiyələnsin. Valideynlər də bunu istəyirlər. Bunun üçün məktəblərdə təlimə maraqa və tələbat formalaşdırılmalıdır. Bu, bir həqiqətdir ki, şagird təlimə və biliklərə laqeyddirsə məşğələlərə marağı olmayacaqdır. Oduq ki, müəllimin və məktəbin ümdə vəzifələrindən biri təhsilənlərdə təlim fəaliyyətinə müsbət motivasiyanın yaradılmasında ibarət olmalıdır. Fəaliyyətin məqsədinə uyğun gəliddikə motiv daxili olur. Başqa sözlə, təlim fəaliyyətinin şərtləndirici tədris fənninin məzmununa yiyələnməkdə həm məqsəd, həm də motiv əsas rol oynayır. Bu zaman sinifdaxaric işi köməyə gəlir.

Xarici motivasiyalı təlim fəaliyyəti o zaman mümkün olur ki, tədris materialına yiyələnmə təkcə məqsədə xidmət etməsin, eyni zamanda digər məqsədlərə nail olmaq vəsitisini kimi özünü göstərsin. Bu, fəaliyyətin yaxşı qiymətləndirilməsi, təriflər, müəllimin tələblərinə yerinə yetirmək, yoldaşları tərəfindən bəyənilmə və s. ola bilər. Xarici motivasiya zamanı bilik təlim məqsədi kimi çıxış etmir, şagirdlər dərkətmə prosesində könərləşir.

Ögər öyrənilən fənn (məsələn, ingilis dili) daxilinə qəbul olunursa, ona tələbat yoxdursa,

daxili motivasiya mövcud deyilsə, həmin fənnin məzmunu şəxsiyyət üçün dəyərlili olmayacaqdır.

Sinifdaxaric işin səmərəli şəkildə həyata keçirilməsində təhsilənlərin motivasiyası, idrak marağı bu mənada həmişə aktual olmuşdur, yeni pedaqoji təfəkkür şəraitində bu məsələ daha da aktuallaşır. Motivasiya şəxsiyyətin daxili psixoloji səciyyəsi olub xarici təzahürdə öz ifadəsinə tapır. Yuxarı sinif şagirdlərinin tədrisidrak motivasiyası təlimləndirilmişdir, yaxşı oxumaq arzusunun reallaşdırılmasıdır.

Motivasiyanın beş tipinə diqqət yetirilib: -məqsəddənli motivasiya - bu fəaliyyət üçün nə lazımdır, o, nəyə istiqamətlənib, bu fəaliyyət nəyin əsasında həyata keçirilir? Bu suallara cavab düzgün olduqda mənimsəməyə yaxşılaşır.

-Üğur motivasiyası - fənnin "naxışı" gətirir, o, məmnuniyyətlə öyrəniləcəkdir.

-biliklərdən istifadə perspektivləri nəinki dərslərdə, habelə sinifdaxaric fəaliyyət zamanı həyata keçirilib, xarici dilin, o cümlədən ingilis dilinin öyrənilməsində motivasiya xeyli dərəcədə yüksəkdir.

-Ələkəşənlik motivasiyası - bu və ya digər ölkənin (o cümlədən Böyük Britaniyanın, Amerika Birləşmiş Ştatlarının və b.) həyatında bütün sosial dəyişikliklərinə cəld reaksiya verir. Bütün bunlar dilin sosial təbiətinin başa düşülməsi üçün böyük dəyərdir.

-estetik motivasiya ingilis dilinin öyrənilməsinə mənəunlub, bu dili öyrənmədən razı qalmağa hissəna yiyələnməkdə köməkçi olurdu.

-Instrumental motivasiya - təhsilənlərin temperamentiinin nəzərə alınmasına doğru yönəlir və hər bir şagirdə özünü fəaliyyətin hansısa növündə ifadə etmək imkanı veriridi.

Şagirdlərdə ingilis dilinin öyrənilməsinə motivasiya və idrak marağı yaratmaqda onların idrak fəallığına nail olmaqda ümumtəhsil məktəblərində təlim prosesini yaxşılaşdırmaq mümkündür. İngilis dilindən sinifdaxaric tədbirlər zamanı məktəbliləri təzə materiallarla (xüsusən tanış olmadıqları leksik vahidlərin və qrammatik qaydaların əzbərlənməsinə xidmət edən) daha əyükləmək, bunun əvəzində təlim prosesində onların əldə etdikləri bilik və bacarıqlardan imkan daxilində çox faydalanmaq lazımdır.

İngilis dili üzrə sinifdaxaric işi formalaşdırmaq və mövzuların seçimi çox mühüm məsələdir. Qazanılacaq uğurlar bundan çox asılı olacaqdır.

Sinifdaxaric tədbirlərin təşkil zamanı ingilis dili müəllimi xeyrihə psixoloji mühitin yarınmasına nail olmalıdır. Bu işi yerinə yetirmək üçün təlimdə yetirməyən, zəif oxuyan şagirdlərə pedaqoji və metodik baxımdan düzgün münasibət göstərilməsi lazım gəlir. Sinifdaxaric tədbirlər, adətən yaxşı oxuyan, və istedadlı şagirdlərə təşkil olunur. Onlar çox zaman sinifdaxaric işi formalarına (ingilis dili dərnəyinə və s.) qoşulurlar. İstedadlı, yaxşı və əla qiymətlərlə oxuyan şagirdlərlə müqayisədə zəif oxuyan, təlimdə geri qalan məktəblilərə motivasiya yarıma tələb olunur.

Müəllim unutmamalıdır ki, ögər o, şagirdi istəklə, qayğı ilə əhatə edərsə, onun imkanlarına inanarsa, qabiliyyətlərini nəzərə alarsa, təşəbbüskarlığa hörmətə yanaşarsa, müstəqilliyinə şərait yaradarsa istənilən şagird yüksək göstəricilərə nail ola bilər.

Sinifdaxaric işi ingilis dilini öyrənməyə xüsusi marağı və meyili olan şagirdlərin ümidlərinə doğrultulmalıdır. Sinifdaxaric işi zamanı daha çox təhsilənlərin şifahi nitqinin inkişaf etdirilməsi qayğısına qalmağa lazımdır.

Asudə vaxtlarda istifadə olunan dil və ələkəşənlik materialının məzmunu şagirdlərin yaş və psixoloji xüsusiyyətlərinə, anlaq səviyyələrinə uyğun gəlməklə yanaşı, ünsiyyət və dərk etmədə onların real imkanlarına və istəklərinə cavab verməlidir.

Sinifdaxaric fəaliyyətin həyata keçirilməsi zamanı aşağıdakı vəzifələr həyata keçir:

1. Şagirdlərin dərslərdə qazandıqları biliklərinin, praktik bacarıq və vərdislərin inkişaf etdirmək.
2. Məntiqi təfəkkürün formalaşdırılması qayğısına qalmağa.
3. Daha istedadlı və qabiliyyətli şagirdləri aşkara çıxarmaq, onların daha da inkişafına nail olmaq.
4. İngilis dilinə maraqla yaratmaq.
5. Şagirdləri yənlənəli məşğələlərə cəlb etmək.
6. İntizamı möhkəmləndirmək, məqsədyönlülük, mütəşəkkillik və kollektivlik tərbiyə etmək.
7. Praktiki bacarıq və vərdislərin formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsi;
8. Şagirdlərin yaradıcı fəallığını, təşəbbüskarlığını və müstəqilliyinin inkişaf etdirilməsi.

9. Təhsilənlərin əqli və praktik əməyə marağının formalaşdırılması;

İngilis dili üzrə təlimin və sinifdaxaric fəaliyyətin fərqi:

1. Şagirdlərin sinifdaxaric tədbirlərdə iştirakının könlüllü xarakter daşması (məcburi təlim fəaliyyətlərdən fərqli olaraq).

2. Təlimdənəkan xarakterə malik olmaq. Sinifdaxaric işi axtarlar, konsertlər, referatlar və s. formalarda həyata keçirilir.

3. Sinifdaxaric tapşırıqların yerinə yetirilməsində daha çox müstəqilliyin olması.

İngilis dili üzrə məktəblilərin işində daha çox aşağıdakı formaların istifadə olunur: 1. İngilis dili üzrə məktəblilərin olimpiadasi. 2. İngilis dili həftəsi. 3. Oyunlar. 4. Şən və hazırcavablar klubu üzvlərinin çıxışı. 5. Viktorinalar. 6. Teatr tamaşaları. 7. Bədii əsərlərin səhnələşdirilməsi. 8. Axtarlar. 9. Bayramlar. 10. Müsəbiqlər. 11. Layihənin yaradılması.

Ekspərimentə cəlb edilmiş X-XI siniflərdə aşağıdakı müsəbiqlər təşkil olunurdu: "Enjoy Conversation with Pearson" (yazılı hissədə 112 və şifahi hissədə 28 iştirakçı); "Nəğillər ələmində" müsəbiqəsində on yaxşı tərcüməçi; ingilis dilində məhnu müsəbiqəsi və s.

Layihələrin yaradılması. X-XI sinif şagirdləri böyük məmnuniyyətlə öyrənilən mövzuya üzrə kompüter təqdimatı təqdim edir. Mingəçevir şəhərinin 10 nömrəli məktəbin X sinifində ingilis dili müəllimi Elnarə Süleymanova şagirdlərlə birlikdə doğma kənd "Hacıkənd"lə bağlı layihəni hazırladı.

İngilis dili həftəsində Mingəçevir şəhəri 19 nömrəli məktəbdə (ingilis dili müəllimləri Tacmahal Mehdiyeva, eyni zamanda Samirə Paşayeva) XI sinif şagirdləri "Böyük Britaniya" və "Londonun görmlü yerləri" mövzusunda layihəni diqqət mərkəzinə gətirdilər.

Sinifdaxaric işin məqsədinə çatmaq, şagirdlərin fəaliyyətini fəallaşdırmaq, məşğələlərə daha emosional və maraqlı etmək üçün müxtəlif təşkilatli formalarından, metod və priymolardan istifadə edilmişdir. Bu, dərkətmənin səmərəliliyini təmin edir, məktəblilərin, o cümlədən yuxarı sinif şagirdlərinin idrak fəallığını inkişaf etdirir. Sinifdaxaric işi X-XI sinif şagirdlərinin cəlb edir, maraqlı və məzmunlu tədbirlərdə həm təşkilatçılar, həm də dinləyici və tamaşaçı kimi yaxından iştirak edirlər. Müəllim işə, sinifdaxaric ünsiyyətdə

şagirdləri daha yaxından tanımaq və onların qabiliyyətlərinə bələd olmaq imkanları qazanırlar.

İngilis dilinin tədrisinin müthəm vəzifələrindən biri nitqin (başqa sözlə danışığın) təlimidir. Nitq situasiyadən kəndə mövcud deyildir, odur ki, ingilis dilinin öyrənilməsi zamanı həyatı vəziyyətlərini yaradılması zəruridir. Məktəblilər sinifdaxaric işin kütləvi, qrup halında və fərdi formalarında yaxından iştirak edə bilərlər. Bu, müəllimin bacarığından asılıdır. Haqqında danışılan formalar şagirdlərin əhatə olunma kəmiyyəti ilə, tədbirlərin müntəzəmliyi, şagird qruplarının tərkibinin stabililliyi müəyyən olunur.

İngilis dili fənni üzrə fərdi iş dili öyrənilən ölkə (İngiltərə, Amerika Birləşmiş Ştatları), əlamətdar günlər və əhvalatlar, görkəmli adamlar haqqında məlumat, yaxud maruz hazırlayan, ingilis dilində məhni oxuyan və əzbərdən şeir deyən, səhnəciklər ifa edən, əyani vasitələrlə hazırlayan, plakatlar, albomlar, stendler tərtib edən ayrı-ayrı şagirdlərə keçirilir.

Şagird konfransları xarici dil, o cümlədən ingilis dili üzrə sinifdaxaric işin fərdi formalarına eyni zamanda şagird konfranslarını, elmi işin yazılmasına aid etmək mümkündür.

Son zamanlar, hətta təlimin fərdi vasitəsi kimi layihələr metodlarından da istifadə olunur. Layihələr metodu təlimin forma və vasitələrinin məcmusudur, şagirdə özü fəaliyyətini planlaşdırmaqda, yerinə yetirməkdə və təhlil etməkdə müstəqillik nümayiş etdirmək imkanı verir.

Fərdi iş həm daimi, həm də epizodik xarakter daşıyır.

Sinifdaxaric işin qrup halında formaları iştirakçıların daimi tərkibi ilə diqqət mərkəzinə gətirilər və ümumi maraqlara görə şagirdləri öz ətrafında birləşdirir.

İngilis dili fənni üzrə sinifdaxaric işin qrup halında formaları sırasındakı dərəcələr xüsusən əhəmiyyətlidir. Dərəcələr ingilis dilini öyrənmədə sinifdaxaric işin çox əhəmiyyəti formalarındadır. Onlar müxtəlif tiplidir: danışiq nitqi dərnəyi, kino həvəskarları dərnəyi, xor dərnəyi, poeziya həvəskarları dərnəyi, bədii dərnək, vokal dərnəyi, dram dərnəyi, tərcüməçilər dərnəyi, sinifdaxaric oxu dərnəyi və s. Bəzi metodistlər bütün sinif şagirdləri üçün danışiq (nitq) və xor dərnəklərini (məsələn, Mingəçevir şəhər 3 nömrəli məktəbdə, ingilis dili müəllimləri Azadə Əliyeva, Sevdə Rəfiyeva), X-XI

siniflər üçün ədəbi-tərcümə və ölkəşünaslıq dərnəyinin təşkilini vacib hesab edirlər.

Əgər xarici dilin, xüsusən ingilis dilinin öyrənilməsi üzrə dərəcələri sinifdaxaric və məktəbdənkənar işin digər formaları ilə müqayisə etməli olsaq, onda fərqli xüsusiyyətləri aşkarlaya bilərik. Həmin fərqli xüsusiyyətlər hansılardır? Şagirdlərin iştirak maraqlarının qarşıqlığı olması; onların ingilis dilini öyrənməyə, bu dil üzrə müəmməl yazılı və şifahi nitqə malik olmaq və s.

İngilis dili fənni üzrə dərəcələrin eyni yaşlı şagirdlərdən təşkil olunması məqsəduyğundur. Dərnəyin 10-20 nəfər üzvünün olması məsləhətdir. Dərək yalnız yaxşı və əla qiymətlərlə oxuyan şagirdlərin deyil, həm də bu dili öyrənməyə maraq göstərən məktəblilərdən təşkil oluna bilər. İş təcrübəsindən görünür ki, orta səviyyə oxuyan şagirdlər dərəcədə fəallıq göstərir, həmin fənn (məsələn, ingilis dili) üzrə öz biliklərini artırırlar.

Dərəcələrin yaradılması zamanı məktəblilərin maraqları, imkanları, meylləri, müəllimin zövqü nəzərə alınmalıdır. Bunlarsız dərnəyin təşkil yolverilməzdir.

İngilis dili dərəcələrdə heç də şagirdləri maraqlandıran bütün məsələləri əhatə etməək, yaxud onların bütün suallarına cavab vermək mümkün olmur. Məktəblilərin iştirak maraqları bir sıra hallarda təhsil proqramı və dərslərin hədəflərindən kənara çıxır. Bu kimi hallarda dərək işi müstəsna dərəcədə müthəm peşaqoqqi əhəmiyyət daşıyır.

Oxu və xor dərnəyi məhni ifaçılığını xoşlayan şagirdlərdən təşkil edilir. İngilis dili müəllimi musiqi müəllimi ilə əlbir işləməklə dərnəyə rəhbərliyi həyata keçirdiyi təqdirdə dərnəyi fəaliyyəti sərəmsəli olur. Dərnəyin proqramı xalq, estrada, və lirik mahnılardan təşkil olunduqda onun fəaliyyəti maraq doğurur və yaxşı nəticələrə. Xor dərnəyinin məşğələləri müntəzəm keçirilməlidir. Məhni mahnılarının fonetik cəhətinə əsas yer verilməlidir.

Dram dərnəyi teatr sevan, teatr incəsənətinin pərositşkəri olan ingilis dili müəllimi tərəfindən təşkil olunur. Bu dərək ingilis dilində bədii qıraətli, rəqsi, ingilis dilində məhni ifasını, ingilis dilində olan pyesin öyrənilməsinə və səhnədə canlandırılmasına nəzərdə tutur. İngilis dilində olan dram əsərinin səhnədə tamaşaya qoyulması

çox vaxt aparır. Əvvəlcə, stol arasında oxu diqqətdə olur. Bu oxunun məqsədi mətnin ideya-bədii mənasına, onun bütün dil faktorlarına yiyələnmək, onu dərk etməkdir. Sonra məşqlər gedir, şagirdlərdə birlikdə mizansların axtarışı başlanır. Dramın, dramdan müəlləyin hissənin səhnədə canlandırılmasını zamanı müəllim şagirdlərin tələf-tələfinə, diksiyanasına fikir verir, dekorasiya, kostyum, qrim barədə fikir mübadiləsi edilir.

Sinifdaxaric işin qrup halında sərəmsəli formalarından biri də fəktülativ məşğələlərdir. Fəktülativlər xarici dil, o cümlədən ingilis dili fənni üzrə ayrı-ayrı mövzuların, qrammatikanın, leksikanın yaxşı öyrənilməsinə, şifahi və yazılı nitqə yiyələnməyə kömək göstərir. Didaktik məqsədlərdən əsli olaraq ingilis dili üzrə fəktülativ məşğələlər nəzəri, praktik və kombinə edilmiş fəktülativ məşğələlərə bölünür.

Qruplar eyni sinifdən, yaxud paralel siniflərdən kompleksləşdirilir. Fəktülativlər məcburi məşğələlərə bağlı deyilsə, o zaman qrupları müxtəlif sinif şagirdlərindən təşkil etmək də mümkündür. Qrupda ən azı 10 dənliyici olur. Məşğələlər ya tədris ilində ərzində həftədə 1 saat vaxt çərçivəsində, ya da yarımlı ərzində həftədə 2 saat vaxt çərçivəsində, dərəsdən əvvəl, yaxud dərəsdən sonra keçirilir. Bu səhnədə Yevlax rayonu B. Aliyev adına Salahlı kənd tam orta məktəbin ingilis dili müəllimləri Vəfa Əhmədovanın və Alıya Yusifovanın fəaliyyətləri qənaətləndiricidir.

İngilis dili üzrə sinifdaxaric işin qrup formalarından biri də tədris ekskursiyadır. Tədris ekskursiyası, adətən məktəbdən kəndə – muzeydə, təbiiatın qoynunda, meşədə, istehsalat məssəsisində keçirilir. Məqsəd gerçəkliyin müxtəlif obyektlərinin, hadisə və təzahürələrinin müşahidə olunması və öyrənilməsidir.

Ekskursiya təlimin müstəqil formasıdır, məktəbdə təlim-tərbiyə işi sistemində müthəm tərkib hissəsidir, şagird xəssiyətinin hərtərəfli inkişafına yardımçı olur. Ekskursiya qrupunun tərkibinə tipindən, ekskursiyanın məzmununa və keçirilməsi metodlarından, şagirdlərin yaşından, yerli şəraitdən və hərəkət növdündən asılı olaraq, 10-40 qədər daxil ola bilər. Tədris ekskursiyasının müddəti tədris vəzifələrin, onun həyata keçirilməsinin şəraitlərinə və şəraitinə, şagirdlərin yaşına əsasən müəyyən edilir.

Məzmununa görə tədris ekskursiyaları tematik və kompleks olmaqla iki yerə bölünür.

Tematik ekskursiyalar, adətən ingilis dili üzrə bir, yaxud bir-biri ilə sıx surətdə bağlı olan bir neçə mövzunun öyrənilməsi zamanı keçilir.

Kompleks ekskursiyalara iki, yaxud bir neçə fənn üzrə qarşılıqlı surətdə bağlı olan mövzuların öyrənilməsi zamanı müraciət edilir. Bu və ya digər mövzunun, yaxud bölmənin tədrisi zamanı giriş və yekun ekskursiyalar keçirilir.

Sinifdaxaric işin kütləvi formaları, adətən, daqiq quruluşla malik deyildir. İngilis dili fənni üzrə bədii əzfəaliyyət kollektivinin çıxışı, festivallar, kamavallar, tematik axtarımlar və s. bu tipli tədbirlərə aiddir. Bu tədbirlər epizodik xarakterli olur.

Məşğələlərin mənə əhəmiyyətinə görə ingilis dili üzrə sinifdaxaric işin aşağıdakı formaları diqqət mərkəzinə gətirilə bilər:

Yarıq tipli, kütləvi informasiya vasitələri, mədəni-kütləvi, siyasi-kütləvi. Göstərilən formaların hər bir qrupu konkret tədbirlər nəzərdə tutur. Belə ki, yarıq tipli tədbirin əsas forması – müsabiqə, oyun, olimpiada, viktorina və s.-dir.

Kütləvi informasiya vasitələrinə – məktəb divar qəzetində nəşr, şifahi jurnal, divar qəzeti, elan, bülleten, sərgi-viktorina və s. aiddir.

Mədəni-kütləvi xarakterli tədbirlərə daxildir: doğma vətənin, yaxud dili öyrənilən ölkənin (Böyük Britaniya, Amerika Birləşmiş Ştatlar) adət və ənənələrinə, həsr olunmuş axtarım; Ümməmilli lider Heydər Əliyevin, görkəmli yazıçıların, şairlərin, bəstəkarların, alimlərin, rəsəmlərin, dövlət xadimlərinin, sərkərdələrin, aktyorların həyat və fəaliyyətinə həsr edilmiş axşam-portret; maraqlı insanlarla axtarım-görüş; əlamətdar hadisələrlə, bayram günləri ilə bağlı olan tədbir – axtarım-xronika və s.

Siyasi-kütləvi xarakterli tədbir aşağıdakı formaları əhatə edir: forum, festival, press-konfrans, həmrəylik yarmarkası, telekörpü və s.

Ümməttəlik məktəbində sinifdaxaric işin ən aktual və sərəmsəli formalarından biri xarici dil, o cümlədən ingilis dili həftəsidir. Bu forma xarakter etibarilə kütləvi forma hesab olunur. Özümdə daha çox şagird kontingentini birləşdirir. Quruluşu etibarilə kompleks xarakterlidir, mahiyyətinə və formasına görə müxtəlif tədbirlər kompleksini əhatə edir.

İngilis dili həftəsinin məqsədi ingilis dilini gənc nəsil arasında kütləvləşdirmək, dil vərdiş-

lərini inkişaf etdirmək, ünsiyyət mədəniyyətini, ingilis dilindən praktik istifadəyə tələbat tərbiyə etmək, şagirdlərin dünyagörüşünü və idrak fəallığını genişləndirməkdən ibarətdir.

Ekspərimentə cəlb edilmiş məktəblərdə ingilis dili həftəsi elan olunurdu. Həftədə hər bir ingilis dili müəllimi özünün yaradıcılıq imkanlarını diqqət mərkəzinə gətirirdi: Şən və Hazırca-vablar Klubunun çıxışları, "dəyirmi masa", radioveriliş, viktorina, müsabiqə, yarış, konsert, tamaşa və s. belə tədbirlərdən idi. Həftənin keçirilməsi şagirdlərə praktikada öz biliklərini tətbiq etmək, əcnəbi dili öyrənmək sahəsində öz qüvvələrini sınamaq, bir-biri ilə yarışmaq, daha çox uğur qazanmaq imkanı verir.

Ümumtəhsil məktəbində ingilis dili həftəsi bu dilin öyrənilməsinə marağın və şagirdlərin

yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi baxımından faydalıdır. İngilis dili həftəsi tədris ilinin müəyyən dövründə xüsusi proqrama əsasən təşkil olunur. Proqramda haqqında danışılan həftənin məqsədi, məzmunu və onun komponentlərinin hər birinin forması özünün aydın ifadəsini tapır.

Problemin aktuallığı. İngilis dilindən təlim xarakterli sinifdən xaric tədbirlərdə X-XI sinif şagirdlərini idrak fəallığının inkişaf etdirilməsi xüsusi aktuallığa malikdir.

Problemin yeniliyi. İngilis dilindən təlim xarakterli sinifdən xaric tədbirlərdə X-XI sinif şagirdlərini idrak fəallığının inkişaf etdirilməsinə diqqət yetirilir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalə gənc tədqiqatçılar, doktorant və dissertantlar üçün əhəmiyyətli olacaqdır.

Ədəbiyyat:

1. Məmmədli L.A. Tələbələrin idrak fəallığının inkişaf etdirilməsi yolları / Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XV respublika elmi konfransının materialları. Bakı Dövlət Universiteti – 9-10 dekabr 2010
2. Məmmədli L.A. Tələbələrdə yaradıcı fəallığın və idrak müstəqilliyin inkişaf etdirilməsi // Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun Elmi əsərləri, 2009, № 1
3. Aghayev Z., Aliyeva N., Huseynova G. English: Text-book for 10 class. Bakı: Aspoligraph, 2007.
4. Guliyeva G., Rustəmovə Kh. English: Student's Book for 10 th grade of the general secondary schools. Bakı: Kovsar, 2018.
5. Guliyeva G., Rustəmovə Kh., Aslanova G. English: Student's Book for 11 th grade of the general secondary schools. Bakı: Kovsar, 2018.
6. Rustəmovə Kh., Guliyeva G., Aslanova G. English: Techer's Book: English as the main foreign language for 11 th grade of the general secondary schools. Bakı: Kovsar, 2018.

E-mail: gadimov0600@mail.ru

Rəyçilər: *ped.ü.elm.dok., prof.* A.N. Abbasov,
ped.ü.fəls.dok. F.Ə. Rzayeva

Redaksiyaya daxil olub: 24.10.2018